

Bu dil tanıtılmış bizə bu dünyada hər şeyi...

Bəs televiziyalarımız necə, doğma Azərbaycan dilimizi bizə olduğu kimi tanıda bilirmi?

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Monitoring şöbəsinin Milli Televiziya və Radio Şurası (MTRŞ) ilə birgə yanvar-aprel aylarında televiziya ilə bağlı apardığı monitorinqlər başa çatıb. "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı"na əsasən həyata keçirilən monitorinq bir sıra xoşagəlməzlikləri üzə çıxarıb.

Qeyd edək ki, monitorinqi əsasən Dilçilik İnstitutu aparıb, bəzi təşkilati işlər isə MTRŞ ilə birgə həyata keçirilib. Ölkənin 6 televiziya kanalını əhatə edən monitorinqdə (İctimai TV, ANS TV, ATV, Space TV, Lider TV və Xəzər TV) xəbər və müxtəlif verilişlərin dili araşdırılıb, proqramların dilinin normaya uyğunluğu nəzərdən keçirilib. Monitorinq zamanı ümumilikdə 400-dən artıq norma pozuntusu aşkarlanıb və dil səviyyələri üzrə 145 səviyyəvi nümunə tədqiqata cəlb edilib. Onlardan 74-ü leksik-üslubi, 29-u fonetik, 41-i isə qrammatik normaya aid dil qüsurlarıdır.

Monitorinq şöbəsinin müdiri, professor Qulu Məhərrəmli mətbuata açıqlamasında qeyd edib ki, monitorinqin məqsədi televiziya və ya aparıcıları tənqid etmək yox, qüsurları göstərməkdir: "Əsas məqsəd qüsurları göstərməkdir ki, həmkarlarımız bundan doğru, dürüst nəticə çıxarsınlar, dilin normalarına fikir versinlər. Televiziya müəyyən mənada dəbdir, həm də düzgün danışmaq tribunasıdır. Çoxları televiziyanı özlərinə nitq nümunəsi hesab edir. Diktör və aparıcının danışığını əsas götürürlər. Bu səbəbdən də dilə və onun qaydalarına xüsusi diqqət yetirilməlidir".

Şöbə müdirinin bildirdiyinə görə, bu gün saytların dilində gedən proseslər eyni ilə televiziya da təkrar olunur. Belə ki, bəzən dilə sayğısız münasibət müşahidə edilir: "Xüsusən gənc aparıcılar, reportyorlar Azərbaycan dilinin qaydalarına əməl etmir, dilin normalarını pozurlar". Q.Məhərrəmli qeyd edib ki, monitorinq zamanı aşkar edilən daha ciddi qüsurlar alınma sözlərin tələffüzü ilə bağlıdır. Belə ki, aparıcı və reportyorlar Azərbaycan dilinin qaydalarına uyğun olmayan cümlələr işlədirlər: "Onlar rus, türk, ingilis dilinin ifadə tərzinə uyğun cümlələr qururlar. Həmçinin sözlər düzgün tələffüz olunmur, vurğu yerində deyil, sözdə olan uzun saitlər qısa tələffüz olunur, bəzən intonasiya düzgün seçilmir. Cümlə quruluşu həddindən artıq mürəkkəb, fikirlər isə dolaşq olur. Televiziya dili çox anlaşılıqlı olmalıdır ki, tamaşaçı dərhal aparıcının nə dediyini tuta bilsin".

Monitorinqin nəticələrinin telekanallar tərəfindən birmənalı qarşılanmaması öz yerində, bu, təbiidir. Ancaq maraqlıdır, təkcə monitorinqlər aparmaq və qüsurları üzə çıxarmaqla iş bitirmi? Hər dəfə nəticələr elan olunsa da, telekanallarda əsaslı dəyişikliklər görünür. Aparıcıların qüsurlarla dolu dilləri "Xəbərlər"dən tutmuş digər verilişlərə qədər hər gün efiəndən yayımlanmaqdadır - ana dilimizin qaydaları kobudcasına pozulmaqda davam edir.

MÜƏYYƏN KƏNARAÇIXMALAR

MTRŞ-nin şöbə müdiri Təvəkkül Dadaşov "Kaspi"yə açıqlamasında qeyd etdi ki, artıq bir neçə dəfədir ki, bu tip monitorinqlər aparılır və kifayət qədər effekt verib. Belə ki, dillə bağlı monitorinqin sırf dilçi mütəxəssislərə həvalə edilməsi ilk dəfə MTRŞ tərəfindən təklif edilib və bu metod dil üzrə monitorinqin daha peşəkarcasına aparılmasına imkan verib: "Kanalların rəhbərliyinin, aparıcıların da monitorinq nəticələrinə həssaslığı,

nə təsirsiz ötürülmür. Buna baxmayaraq, dilçi mütəxəssislər tərəfindən aparılan daimi monitorinqlər ümumilikdə işin xeyrinədir: "Yayımçılar və aparıcılar bundan narahat olmamalı, əksinə, bildirilən iradların aradan qaldırılmasına çalışmalıdırlar. Azərbaycan dili həmimizin doğma dilimizdir".

PEŞƏKARLIQ ARTIRILMALIDIR

Azərbaycan Dil Qurumunun rəhbəri, millət vəkili Sabir Rüstəmxanlının fikrincə, ən böyük bəla televiziya işləməyə dəvət olunan insanların peşəkarcılığının aşağı səviyyədə olmasıdır: "Ana dilimizdə normal danışa bilməyən adamlar necə efirə çıxarıla bilər? Necə olur ki, milyonlarla insanın qarşısında onların sınıq-saxaq bir dildə danışmasına icazə verilir? Televiziya aparıcılığı xüsusi bir peşədir. Ümumiyyətlə, camaatın içinə çıxarmağa haqqı olmayan qərribə məxluqları efirə çıxarırlar. Televiziya ekranlarından əxlaqsız əxlaq dərsləri deməsi, dili bilməyən dil haqqında danışması, millətdən xəbərsizlərin mil-

jurnalistikası xüsusi sahə olduğundan peşəkarcılığın yetişməsi də vaxt tələb edir: "Kimi minlərlə baxıb onu efirə çıxarmaq olmaz. Bu, ciddi problemlər yaradır. Bəzən küçədə insanlardan fikir öyrənir və ya sorğu keçirirlər. Küçədən keçən hər adam ana dilində yaxşı danışa bilmir. Kimsə fikirlərini yarı rusca, yarı azərbaycanca ifadə edir. Ancaq öz ana dilini bilməyən adamın fikirlərini efirə vermək olmaz. Məncə, bu istiqamətdə çox çalışmaq və əməli tədbirlər görmək lazımdır".

S.Rüstəmxanlı hesab edir ki, alınma sözlərin də dilimizdə ifadə olunması problemlər yaradır. Belə ki, yalnız monitorinqlər aparmaqla bu mühüm işi bitmiş hesab etmək olmaz: "Monitorinqlər yoxlama və nəzarətdir. Dükən, bazar adlarından başlamış xaricdən nə söz gəlsə, hamısı dilimizə keçir. Elə "monitorinq" sözü də dilimizə keçib. Məgər Azərbaycan dilində bu sözlərin qarşılığı yoxdur?" Millət vəkili hesab edir ki, təkcə monitorinqlər aparmaqla dilimizin qaydalarının pozulması ilə mübarizə aparmaq və səviyyəni yüksəltmək olmaz, ilk növbədə peşəkarcılıq artırılmalıdır.

YARI RUSCA, YARI AZƏRBAYCANCA...

Dilçi alim Nadir Abdullayevin fikrincə, ana dilimizin normaları telekanallarda bir neçə istiqamətdə pozulur. Belə ki, ən çox nəzərəçarpan qüsurlar tələffüzə bağlıdır: "Sözlərin orfoepik qaydalarının pozulması halları baş alıb gedir. Yazılışı ilə deyilisi arasında fərq olan sözlər yazıldığı kimi deyilir. Məsələn, "baxmayaraq" sözü "baxmıyaraq" kimi tələffüz olunmalı olduğu halda, yazıldığı kimi deyilir. Eləcə də "başlayır" sözü "başlıyır" kimi tələffüz olunmalıdır, amma yazıldığı kimi oxunur".

Dilçi alimin fikrincə, sözlərin vurğusu ilə bağlı da qüsurlar çoxdur: "Alınma sözlərdə vurğu qüsurları daha çoxdur". Alim hesab edir ki, qüsurlarla bağlı problemləri təkcə televiziya əməkdaşlarının üzərinə atmaq da olmaz. Belə ki, onların əlində düzgün tələffüzü göstərən sanballı bir vəsait yoxdur: "Azərbaycan dilinin tələffüz qaydalarına uyğun ortaya çıxarılmalı bir lüğət hazırlanmayıb. Düzdür, müxtəlif vəsaitlər var, ancaq onlar dilimizin qaydalarını olduğu kimi əks etdirmir".

Alimin fikrincə, bu qaydaların pozulmasının digər bir səbəbi rus mənşəli, Türkiyə türkcəsindən alınan sözlərdən istifadə edilməsidir: "Yarı rusca, yarı azərbaycanca danışanlar var. Aparıcıların danışığı etalon sayılmalıdır. Xalq onların dilindən bütün informasiyaları eşidir. Ancaq onlara bu sahədə nəzarət yoxdur. Əvvəllər onlar dillə bağlı ənənəvi kurslara cəlb olunurdular. Məsələn, diktör Azərbaycan-Ermənistan sərhədi barədə danışanda elə danışır ki, sanki bir tənənədən xəbər verir. Və yaxud hansısa bir faciə haqqında sanki heç bir şey olmamış kimi xəbər verirlər".

Alimin fikrincə, televiziya rəhbərləri dilin normalarının pozulmaması üçün ciddi nəzarət etməlidirlər: "Telekanallara xüsusi mütəxəssislər dəvət olunmalıdır ki, aparıcılarla kurs keçsinlər. Biz əvvəllər Sabutay Quliyev, Aydın Qaradağlı kimi diktörün səsini yazıb auditoriyada tələbələr üçün səsləndirirdik. İndi diktörün Azərbaycan dili ilə bağlı praktik hazırlıqları yoxdur. Ona görə də efirə dilin qaydaları kobudcasına pozulur".

Tərənə Məhərrəmov

ciddi yanaşması hiss olunur. Çünki yayımçılar istəmərlər ki, verilişlərinin adları "qara siyahı"ya düşsün". Şöbə müdirinin sözlərinə görə, MTRŞ-nin monitorinq qrupu da dillə bağlı qanunvericiliklə üzərinə düşən vəzifələri daim diqqətdə saxlayır: "Lakin biz daha çox ümumi məsələlərə diqqət yetiririk. Bunlar əsasən xarici dildən istifadə, efirdə aparıcılar tərəfindən kobud ifadələrin, geniş auditoriya üçün aydın olmayan terminlərin, məfhumların izahsız istifadəsinin qarşısının alınması və sairədən ibarətdir. Lakin efirdən dillə bağlı 100 faizlik nəticə gözləmək də doğru deyil. Çünki bir çox verilişlər canlı yayımlardır. Bu zaman müəyyən kənarçıxmalar mümkündür".

T.Dadaşovun fikrincə, Azərbaycan dilinin müxtəlif dövrlərdə, hətta yaxın illərdə dalbadal nəşr olunmuş orfoqrafiya və orfoepiya lüğətlərində də müəyyən ziddiyyətlər, üst-üstə düşməyən meqamlar var ki, bu da TV dili-

lə haqqında danışmaları insanları bezdirir. Televiziya bilgisi olan, dil qaydalarına riayət etməyi bacaran, xalqla üz bəz də dayanmaq haqqı olan insanlar çıxmalıdırlar".

S.Rüstəmxanlı dublyajların dilinin qüsurlu olduğunu da qeyd etdi: "Düzdür, dublyaj işi tədricən yoluna düşür, amma yenə də qüsurlar çoxdur. Hiss olunur ki, bu sahədə peşəkarcılıq azdır".

Millət vəkili hesab edir ki, efirdə dilimizin qaydalarından xəbərdar olanlar çalışmalıdır: "Bir çox telekanallarda diktörün ləhcələri normal ola bilər, ancaq vahid Azərbaycan ədəbi dili və onun orfoepik və orfoqrafik qaydaları, dil tarixi var. Bunlardan xəbəri olan aparıcılar efirdə çalışmalıdır. Sanki aparıcılar öz ləhcələrindən zövq alırlar. Bu cür insanların efirə çıxarılmasına şərait yaratmaq olmaz".

Millət vəkili sözlərinə görə, televiziya